

9. poglavlje

Jezik i rod

9. Jezik i rod

Najveći broj sociolingvistkinja i sociolingvista složiće se sa tvrdnjom da prva lingvistička studija koja na sistematičan, analitičan i kritički način proučava odnos jezika i roda jeste knjiga Robin Lejkof (Robin Lakoff) iz 1975. godine. Štaviše, većina autorki i autora takođe bi se složila sa tvrdnjom da ova knjiga otvara kompletno novo interdisciplinarno polje istraživanja pod imenom „rodne studije“ (engl. *gender studies*) koje kombinuju teorijske postulate i metodološke postupke antropologije, komunikologije, psihologije, sociologije, sociolingvistike i drugih disciplina (Bucholtz, 2004: 3).

Ova knjiga, koja je prvo objavljena kao članak u uglednom časopisu *Jezik u društvu* (*Language in Society*) 1973. godine, postavlja niz još uvek aktuelnih i otvorenih pitanja. Neka od njih su sledeća:

Kako lingvističke ideologije i diskurzivni obrasci koreliraju sa govorom žena?

Kako se rodne ideologije manifestuju u govoru o ženama?

Koja je uloga rodne neravnopravnosti u gore opisanim sociolingvističkim procesima?

Koja je uloga institucija, medija, i drugih društvenih struktura u formiranju i očuvanju rodnih ideologija u govoru?

Na koji način lingvistički korelati kulturnih modela utiču na održavanje i reprodukciju društvenih odnosa rodne neravnopravnosti?

9.1. Terminološka razjašnjenja

Možda bi pre ulaženja u detaljniju analizu odnosa jezika i roda bilo uputno objasniti razliku između termina „pol“ (engl. *sex*) i „rod“ (engl. *gender*). Kao što sam u uvodnim poglavljima ove knjige navela, termin „pol“ se u opštim crtama razume kao biološka konstanta, odnosno kao fiziološka odrednica prema kojoj su žene nosioci XX, a muškarci XY hromozomskog para. Rod se, sa druge strane, definiše kao mnogo kompleksnija, društveno utemeljena promenljiva koja uključuje aktivan odnos svake osobe prema sopstvenom identitetu. Rodni identitet (kao i svaki drugi, kao što smo već u nekoliko navrata videli) formira se kako u skladu sa ličnim potrebama i interesovanjima, tako i u skladu sa kulturnim modelima zajednice u kojoj odrastamo.

U inicijalnoj fazi interesovanja za ovu temu, lingviskinje i lingvisti su se ustručavali da koriste termin „rod“ u svojim istraživanjima zbog do tada već jasno utvrđene konotacije ove reči u filološkim i lingvističkim naukama u vezi sa gramatičkim rodovima imenica, zamenica, prideva, i sl. Danas, međutim, termin „rod“ prihvaćen je u najširim akademskim krugovima sa značenjem socijalnog konstrukta koji stoji u suprotnosti sa biološkom kategorijom „pola“.

„Ključna pitanja kojima se u nekoj formi bavi najveći broj studija jezika i roda uključuju ona koja se odnose na PITANJE POSTOJANJA rodne razlike u upotrebi jezika, KADA se ona javlja, KOJE LINGVISTIČKE OBLIKE ta

diferencijacija poprima, i KOJE EFEKTE ima u društvu."¹ (Bergval (Bergvall, 1999: 274).

Svako društvo fizički izgled definiše kao jedan od ključnih parametara koji na određeni način koreliraju sa jezikom (v. na primer, Holmz (Holmes, 1993); Tenen (Tannen, 1993), Bergval, 1999), ali su socijalni korelati roda i pola u različitim kulturama i različitim jezicima podložni varijaciji.

U sociologiji i antropologiji rodne razlike u društvu i jeziku često se objašnjavaju biološkim determinizmom (odnosno fiziološkim razlikama između žena i muškaraca), koji dalje vodi ka razdvajanju polja rada žena i muškaraca: žene ostaju u pećinama, potom kućama, rađaju decu i vode računa o porodici, dok su muškarci od praveka bili lovci, što ih izmešta iz privatne u javnu sferu u kojoj su oni uticajni do dan-danas. Ovaj fenomen je interesantno sagledati i sa stanovišta antropologije žena (engl. *anthropology of women*), odnosno socijalne antropologije koja poprima kritičku dimenziju i teži da, pre svega, razume evoluciju polnih razlika i razloge za dominaciju muškarca (v. Papić i Sklevicky, 2003). U tom smislu, većina autorki i autora u ovoj oblasti ističe «povezanost podele rada po polu i različito vrednovanje doprinosa muškaraca i žena sa dihotomijom na *privatno i javno*" (Papić i Sklevicky, 2003: 18, kurziv moj).

Kameron (Cameron, 1997) smatra da je ključno pitanje u teorijsko-metodološkom smislu da li u studijama koje se bave pitanjima jezika i polnih/rodnih klasifikacija i njihovih društvenih konsekvenci treba poći od

---

¹ „The critical questions that most studies of language and gender have grappled with in some form include WHETHER there is gender differentiation of language use, WHENCE it arises, WHAT FORMS it takes linguistically, and WHAT EFFECTS it has in society.”

kategorija baziranih na polu, to jest na muškosti i ženskosti, na osnovu kojih postajemo žene i muškarci, ili treba poći od socijalnih konstrukcija feminiteta i maskuliniteta (engl. *femininity and masculinity*), i njihovih uticaja na jezik (v. takođe Bergval, 1999: 275).

Varijacionistička sociolingvistika polazila je od prve gore navedene pretpostavke, to jest u potrazi za opisom distribucije određene jezičke promenljive učesnici studija su uvek bili klasifikovani prema polu (M/Ž). Savremenija istraživanja kreću od socijalnih referentnih tačaka, odnosno od roda i pokušavaju da identifikuju obrasce interakcije kao reflekse ideologija i raspodele društvene moći koji koreliraju sa poimanjem roda govornika, članova određene društvene zajednice. Pri tome se u akademskom diskursu rod ne razume kao binarna kategorija (+/-), već kao kompleksna društvena konstrukcija koja uključuje i mnoge druge fenomene (na primer, interseksualnost)². Međutim, u svakodnevnoj upotrebi, posebno u nekim društvenim i govornim zajednicama (na primer, u SAD, gde je "politički korektan govor" od presudnog značaja za uspešnu komunikaciju u određenim društvenim krugovima), javlja se konfuzija u upotrebi termina pol i rod, odnosno, termin pol se iz razloga političke korektnosti jednostavno zamenjuje terminom rod, čime se se njegova konotacija ponovo redukuje na biološku dihotomiju +/-žensko ili +/-muško.

Zapravo, većina laika će reći da tu baš i nema mnogo "mudrosti": žene i muškarci već vekovima žive zajedno i komuniciraju sa visokim stepenom međusobne razumljivosti. Za istraživače u ovoj oblasti, međutim, pitanje je

---

² Engl. *intersexed persons* (osobe koje poseduju karakteristike oba pola, bilo u genetskom materijalu, endokrinološkoj ili anatomskoj strukturi, v. Ekert i Mek-Konel Ginet (Eckert & MacConnell Ginet, 2003).

mного kompleksnije, interakcija jezika i roda u korelaciji sa drugim društvenim promenljivima poprima potpuno drugačiji značaj, a rod se u tvorbi naših društvenih identiteta provlači na jedan mnogo kompleksniji način nego što to implicira jednostavna dihotomija "muških" i "ženskih" svetova (Buholc (Bucholtz, 1995);, Hal, 1995; Bergval 1999). Recimo, Hal (1995) bavi se istraživanjem jezika 5 žena koje nude telefonske seksualne usluge:

„Ovaj haj-tek medijum lingvističke interakcije komplikuje tradicionalno shvatanje moći u jeziku, jer žene koje rade u ovoj industriji svesno proizvode jezik koji se stereotipično povezuje sa odsustvom moći žena, ali ovde sa ciljem da dobiju ekonomsku moć i društvenu fleksibilnost. (...) (Time) uvodim jednu novu multidimenzionalnu definiciju lingvističke moći, koja ne samo da posvećuje ozbiljnu pažnju ulozi seksualnosti u konverzaciji, već prepoznaje i individualnu varijabilnost u vezi sa svesnim pristankom žene na konverzacijsku dinamiku.“³

9.2. Istorija istraživanja odnosa jezika i roda

Istorija istraživanja interakcije jezika i roda u društvu u grubim crtama može se podeliti u tri perioda. Prvi je, kao što sam već navela, obeležen objavljivanjem knjige Robin Lejkof *Jezik i mesto žene*, a opšta je tvrdnja da ovu studiju karakteriše pretpostavka da je „jezik muškaraca“

---

³ „This high-tech mode of linguistic exchange complicates traditional notions of power in language, because the women working within the industry consciously produce a language stereotypically associated with women's powerlessness in order to gain economic power and social flexibility. (...) I argue for a more multidimensional definition of linguistic power, one that not only devotes serious attention to the role of sexuality in conversational exchange but also recognizes individual variability with respect to women's conversational consent.“

jedan od ključnih mehanizama za uspostavljanje i održavanje dominacije nad ženama, što vodi ka formiranju teorije DOMINACIJE. Teorija dominacije karakteriše prvu fazu rodnih studija u lingvistici i lingvističkoj antropologiji. Međutim, pažljivo čitanje teksta Robin Lejkof ukazuje da ona ne govori samo o razlikama između nemarkiranog govora dominacije muškaraca i markiranog govora subordinacije žena, već o svim primerima onoga što Hal (2003) naziva „lingvistički devijantno ponašanje“: žena koja psuje, muškarac koji koristi previše opisnih prideva, muškarac iz akademskog sveta čiji govor više liči na „ženski“ govor (jer je formalniji, standardniji, itd.). Štaviše, Hal (2003) širi ovu tvrdnju i navodi da je svako osvrtnje na pitanja jezika i roda u lingvistici do nedavno uključivalo kvalifikaciju „devijantnog lingvističkog ponašanja“, i citira Jespersena (1922) po kome je ženski govor uopšte devijantan u poređenju sa tadašnjim standardom koji je nametalo akademsko, isključivo muško, okruženje. Muškarci su nosioci vitalne snage jezika, dok žene koriste nesavršen, devijantan jezik koji je, kao i one same, nastao od muškaraca i njihovog jezika. Ovo se može povezati i sa tradicionalnim rodnim ideologijama patrijarhalnih društava (v. 8. poglavlje o jeziku i kulturi) u kome je Bog iznad muškaraca, muškarci iznad žena, žene iznad životinja (Berval, 1999: 277).

U svakom slučaju, Lejkof potvrđuje da sociološki posmatrano u američkom društvu toga doba (70-e godine 20. veka), kao i u mnogim drugim društvima, uostalom, žene svih društvenih klasa dobijaju socijalni status prvenstveno preko muškaraca: oca i muža (prezime, titulu gospođica ili gospođa, itd.). Isto tako, kao primere dominacije, Lejkof koristi poređenje parova reči u muškom i ženskom gramatičkom rodu u kojima muški rod ima nemarkirano značenje, a ženski rod dodatne, najčešće derogativne

konotacije:

- a) On je profesionalac. „*He is a professional*“.
- b) Ona je profesionalka. „*She is a professional*“.

Prilično je izvesno da će većina govornika kako engleskog tako i srpskog jezika rečenicu a) protumačiti kao „On je stručnjak u svom poslu (doktor, pravnik i sl.)“, dok će rečenicu b) govornici oba jezika bez poznavanja detaljnijeg konteksta razumeti kao „Ona je prostitutka!“⁴ (Lejkof, 2004: 60) Dominacija muškaraca nad ženama u okviru teorije dominacije ilustruje se izražavanjem pozicije moći u konverzaciji od strane muškaraca koji žene češće prekidaju u govoru nego obrnuto, ne nastavljaju konverzaciju na teme koje započinju žene, zauzimaju veći konverzacijski prostor (govore duže i više od žena)⁵, i uspostavljaju semantičke parove prihvaćene na nivou šire društvene zajednice u kojima ženski rod ima otvoreno derogativno značenje⁶.

Tokom 80-ih godina prošlog veka, teoriju dominacije zamenjuje teorija RAZLIČITOSTI (koji se još naziva MODELOM DVE KULTURE (engl. *two-cultures model*), koja teži da žene postavi u jedan egalitarniji položaj u odnosu na muškarce, pri tome prepoznajući različitost njihovih govornih delatnosti.

---

⁴ Ipak, stvari se menjaju. Kako Lejkof u komentarima izdanja svoje knjige *Jezik i mesto žene* iz 2004. godine navodi, generacija njenog sina, kome je prvo izdanje iz 1975. godine posvećeno, sada već ima preko 30 godina i uspešno je razrešila neke od diskriminatornih jezičkih praksi koje karakterišu 70-e godine prošlog veka. Tako, s obzirom na činjenicu da na početku 21. veka trećinu ukupnog broja univerzitetskih profesora u SAD čine žene, kao i da je prisustvo žena u medicini, pravima i politici izuzetno vidljivo, rečenica „Ona je profesionalka“ ne bi više privukla istu pažnju i proizvela isto značenje kao pre 33 godine. Mišljenja sam da srpsko društvo takvu transformaciju još nije doživelo.

⁵ U svom radu Lejkof navodi primer sopstvenog iskustva sa univerzitetskih sastanaka na kojima se profesori hijerarhijski pozicioniraju u grupi prema količini diskursa koji proizvedu; profesorka koja pokušava da razreši situaciju jednostavnim, kratkim, objašnjenjem biva «ekskomunicirana» ili ignorisana u interakciji.

⁶ Na primer, engl. *master*: izvorno značenje: gospodar, izvedeno značenje: stručnjak; *mistress*: izvorno značenje: gospodarica; izvedeno značenje: ljubavnica.

Osnovna pretpostavka teorije različitosti je da žene i muškarci govore različitim *dijalektima*⁷, što se objašnjava različitostima u procesu socijalizacije koje prouzrokuju različitost u procesu usvajanja jezika i u aspektima socio-psihološkog razvoja. Drugim rečima, razvoj dece je pre svega uslovljen društvenom strukturom vršnjačke interakcije: devojčice i dečaci se igraju pre svega sa predstavnicima sopstvenog pola, a njihove različite vršnjačke grupe imaju potpuno različite društvene strukture i norme interakcije (Tenen, 1990). Kod devojčica jezik predstavlja sredstvo za uspostavljanje intimnosti, a razgovor simbol prijateljstva i poverenja:

„Za žene, kao i za devojčice, intimnost je potka njihovih međusobnih odnosa, a razgovor je nit od koje se tkanina prijateljstva stvara. Devojčice stvaraju i održavaju prijateljstva razmenjujući tajne; slično, odrasle žene konverzaciju shvataju kao kamen temeljac svojih prijateljstava.“⁸ (Tenen, 1990)

Dečaci, sa druge strane, prijateljstva baziraju pre svega na fizičkoj akciji kojom ispoljavaju prisnost: veze među njima stvaraju se tako što

---

⁷ Jedna od najznačajnijih autorki druge hronološke struje u istraživanjima odnosa jezika i roda, Debra Tenen (Deborah Tannen) je svoje stavove iznela i u jednoj popularno pisanoj knjizi pod nazivom „Ti jednostavno ne razumeš“ („You just don't understand“). Ova knjiga, kao i nekoliko narednih, pisanih za širu publiku u kojima se bavi analizom konverzacije različitih pod-grupa unutar govorne zajednice, dovela je ovu profesorku sa Džordžtaun univerziteta (Georgetown University) na listu američkih best-selera i uključila na listu slavni ličnosti u SAD koja je početkom 90-ih godina prošlog veka dobijala veliki medijski prostor na nacionalnom nivou.

⁸ “For women, as for girls, intimacy is the fabric of relationships, and talk is the thread from which it is woven. Little girls create and maintain friendships by exchanging secrets; similarly, women regard conversation as the cornerstone of friendship.”.

određene stvari rade zajedno. Grupe dečaka su često brojnije, inkluzivnije, i imaju jasniju hijerarhijsku strukturu, te je među njima od malih nogu prisutna borba da se izbegne podređeni položaj u grupi. (Tenen, 1990).

Tenen takođe uočava da postoje i fizički korelati (mehanika konverzacije, kako je naziva Tenen, 1990) različitih modela socijalizacije dečaka i devojčica; na primer, položaji koje zauzimaju pri razgovoru (a ovo se, prema datoj autorki, može prevesti na sve uzraste): devojčice gledaju jedna drugu u oči, dečaci sede pod uglom jedan od drugog i gledaju po prostoriji. Isto tako, devojčice nadugo i naširoko govore o jednoj temi, dok su dečaci skloniji da skaču s teme na temu; devojčice proizvode više pratećih zvukova kao reakciju na govor sagovornika «aha, mmm, da, stvarno...», dečaci ćutanjem pokazuju da slušaju.

Prevedeno na „jezik odraslih“ to praktično znači da osnovni komunikacijski problemi između muškaraca i žena (u intimnim, „romaničtnim“ odnosima (na primer u braku); u profesionalnoj sferi; u odnosima sa članovima porodice suprotnog pola (na primer, očevi i kćerke), itd.) nastaju jer žene i muškarci imaju različita očekivanja od procesa i rezultata konverzacije:

“Pošto oni (muškarci) ne pretpostavljaju da je govor cement njihovih odnosa, muškarci ne znaju kakvu vrstu govora žene žele, i ne dostaje im kada ga nema.”⁹ (Tenen, 1990).

Sa druge strane, „ (...) žena očekuje da njen muž bude nova i unapređena verzija njene najbolje prijateljice. Ono što je važno nisu teme o kojima se

---

⁹ „Since they don't assume talk is the cement that binds a relationship, men don't know what kind of talk women want, and they don't miss it when it isn't there.”

razgovara, već osećaj bliskosti, živata koji dele, koji nastaje kada ljudi jedni drugima govore o svojim mislima, osećanjima i utiscima"¹⁰ (Tenen, 1990)

Takođe, različiti oblici socijalizacije devojčica i dečaka uslovljavaju i različitu komunikativnu dinamiku unutar porodice: deca (oba pola) spremnija su da svoju intimu podele sa majkama (sa kojima u najvećem broju slučajeva u tradicionalnoj porodici imaju mnogo veću frekvenciju svakodnevne interakcije; uz to, majke/žene sklonije su izražavanju emocija, fizičkom kontaktu, maženju i ljubljenju dece od očeva; očevi u tradicionalnom patrijarhalnom sistemu imaju ekspoziciju ka spoljnom svetu, manje se bave decom, manje razgovaraju sa svojim suprugama, i ne verbalizuju svoje emocije). Naravno, ovo je sve podložno korekcijama, jer se koncept porodice u svetu u kome živimo značajno promenio, te je teško tvrditi da ove generalizacije i danas imaju univerzalnu vrednost koju im pre 20-ak godina pridaje Debra Tenen. Recimo, autorka navodi da je njoj u rešavanju kompleksnog odnosa sa njenim ocem pomogla tehnologija elektronske pošte, jer se njen tata osećao bezbednije i slobodnije u izražavanju sopstvenih emocija i mišljenja u vezi sa svojom kćeri u komunikaciji koja ne pretpostavlja direktan vizuelni kontakt!

Na radnom mestu, prema gore navedenoj paradigmi, žene su sklonije da koriste komunikativne strategije „zajedništva i podrške“, dok muškarci teže strategijama „takmičenja“ (što se objašnjava njihovom potrebom da se „nametnu“ ostatku grupe sa kojom su u datom trenutku u interakciji). Time se

---

¹⁰ „ (...) a woman expects her husband to be a new and improved version of a best friend. What is important is not the individual subjects that are discussed but the sense of closeness, of a life shared, that emerges when people tell their thoughts, feelings, and impressions.

hijerarhijska struktura muško-ženskih grupa još više potencira, a žene postižu slabije rezultate na radnom mestu jednostavno jer su manje „vidljive“ u komunikaciji i interakciji. Prema zaključcima ove autorke, razlike u komunikativnim obrascima jasno se uočavaju i u obrazovnom procesu. Dečaci i devojčice u mešovitim odeljenjima uspostavljaju odnose slične onima u profesionalnoj sferi: dečaci se „takmiče“ kako bi se nametnuli vršnjačkoj grupi, govore češće i više pred čitavom grupom, dok su devojčice uzdržanije i, opet, manje vidljive. Moj lični utisak je da je u univerzitetskoj sferi situacija slična: studenti (koji su, recimo, na našem fakultetu značajno malobrojniji od studentkinja) lakše i češće se odlučuju da se uključe u diskusije na časovima, ali i da ponude više neformalnih komentara upućenih profesorima i čitavoj grupi. Na taj način se iz generacije u generaciju prenosi model po kome je javni govor pravo i privilegija muškaraca. Ono što Tenen analizira trebalo bi imati direktne konsekvence na obrazovni sistem: nastava i tehnike rada u učionici trebalo bi da uključe razlike i u lingvističkom ispoljavanju polova, kroz rad u grupama, parovima, javne diskusije i debate, čime bi se podigao nivo samosvesti o sličnostima i razlikama sa kojima nastupamo kako u privatnoj tako i u javnoj sferi komunikacije. Interesantan je primer koji Tenen opisuje u svojoj kolumni u *Vašington Postu* iz 1998. godine. U jednoj kontkat emisiji Debri Tenen javila se žena koja je opisala sledeću situaciju: u sobi u kojoj je bio jasno vidljiv znak zabrane pušenja, muškarac je zapalio cigaretu. Ona se izvinila što ga uznemirava, potom ga je ljubazno zamolila da je ugasi, sa obrazloženjem da ima astmu i da joj dim veoma škodi i na kraju mu se u više navrata zahvalila što je cigaretu ugasio. Pri tome je bila zbunjena sopstvenom ljubaznošću i neagresivnošću u nastupu i pitala se zašto mu na direktniji način nije skrenula

pažnju na znak zabrane pušenja. Debra Tenen smatra da je žena očekivala da će joj ona, kao neko ko se bavi analizom komunikacije na naučnom nivou, reći da treba da vežba direktniji i otvoreniji nastup u potencijalno konfliktnim situacijama. Međutim, njeno mišljenje bilo je upravo suprotno: iako je na prvi pogled izgledalo da je žena nastupila sa nižih pozicija moći na hijerarhiji društvene interakcije (izvinjenja i zahvalnost zbog nečega što je zakonom propisano), ona je zapravo postupila na način koji je prijatniji i ljubazniji kako za sagovornika, tako i za nju samu, jer je to bio pristup koji ju je doveo do željenog rešenja. Agresivniji, direktniji zahtev mogao je naići na otpor i odbijanje.

Novije analize konverzacije koje Tanen sprovodi u različitim studijama (1993; 1995, 2005) ukazuju da nijedna konverzacijska strategija (odabir teme, prekidanja ili preklapanja u govoru, tišina, itd.) nije u direktnoj korelaciji sa rodom govornika, to jest da nijednu strategiju svi govornici unutar jedne zajednice ne koriste prema univerzalnoj šemi na skali dominacija-submisivnost. Naprotiv, prekidanje nekada može biti znak podrške, tišina znak kontrole. Interakcija individualnih stilova govornika rezultira uspostavljanju određenih odnosa društvene moći u komunikaciji.

U prethodnom pasusu već se naslućuje sledeća prekretnica u paradigmi studija jezika i roda. Naime, već Tenen prepoznaje da polna ili rodna dihotomija ne uključuju svu varijantnost jezičkih ponašanja koje koreliraju sa rodom. Tokom 90-ih godina 20. veka, rod se prepoznaje kao dinamična kategorija koja se razvija, kreira i rekreira tokom čitavog života ljudske jedinice. Inicijalni naziv ove treće paradigme je teorija PERFORMATIVNOSTI (Batler (Buttler, 1990). Prema njoj, niko od nas se ne rađa kao muškarac ili žena, naše rodne odlike su nešto što stvaramo tokom čitavog života,

formirajući sopstveni identitet, koristeći pri tome jezik kao jedno od ključnih sredstava za predstavljanje tog identiteta u različitim domenima ljudske komunikacije u zajednici, u skladu sa našim obrazovnim, klasnim, političkim, etničkim, religioznim i drugim uverenjima i stavovima, odnosno ideologijama i kulturnim modelima. Ipak, neophodno je istaći da se i u trećoj fazi razvoja rodno-lingvističkih studija, koncept „lingvističke devijantnosti“ (Hal, 2003) prepoznaje kao jedan od ključnih društvenih parametara za vrednovanje svake različitosti: mi učimo o sopstvenom rodu, ali ukoliko odlučimo da iz bilo kog razloga izađemo iz okvira rodno prihvatljivog ponašanja u našem društvu, susrećemo se sa značajnom osudom, porugom ili čak verbalnom i fizičkom agresijom.

U isto vreme, javlja se svest o tome da je većina radova na temu odnosa jezika i roda vršena na jednom ograničenom korpusu, koji je najčešće obuhvatao predstavnice i predstavnike srednje klase, bele rase, sa određenim nivoom obrazovanja, i da su zaključci generalizovani bez obraćanja pažnje na različite kulture, kao i na intra-grupnu, i često intra-rodnu varijaciju:

„Najupečatljivije su u tom smislu studije koje podržavaju model dve kulture odnosa jezika i roda, gde žene čiji govorni stilovi nisu u skladu sa onima koji se identifikuju kao nemarkirani za žene belkinje, pripadnice srednje klase, postaju problematične za teoriju. Ovde se „Afroamerikanka“ javlja kao najmarkiraniji primer „devijantnog ponašanja iz fusnote“, jer joj pretpostavljeni direktniji stil uvek obezbeđuje mesto „izuzetka koji potvrđuje pravilo“. Onog trenutka kada naučnici počinju da diverzifikuju kanonizovano jezičko ponašanje kroz analizu obrazaca govora žena i

muškaraca u različitim zajednicama, društvima i kulturama, rađa se nova teorija jezika i roda koja za fokus ima jezik i rod u specifičnim DELATNIM ZAJEDNICAMA (engl. *community of practice*)¹¹ (Hal, 2003).

Delatna zajednica definiše se kao grupa pojedinaca koje zajedno delaju u cilju postizanja zajedničkih društvenih ciljeva (Eckert & McConnell (Eckert, & McConnell, 1992)). Ovim pomeranjem fokusa, akcent se stavlja na raznovrstnost, na prepoznavanje, priznavanje i vrednovanje „kontinuum ljudskih rodni praksi“ (Bing & Bergval, 1996; cit. u Bergval, 1999). Bitno je istaći da se koncept delatne zajednice uvodi u sociolingvistiku sa ciljem da uključi određene parametre koje ostali termini, kao što su govorna zajednica ili društveni identitet, nisu uspevali da na pravi način objasne.

„Grupa ljudi koja se okuplja oko zajedničkog angažovanja na određenom poduhvatu. Načini na koje rade stvari, načini govorenja, verovanja, vrednosti, odnosi moći - ukratko - delovanje (shvaćeno kao realizacija određenog uspostavljenog sistema kroz društvene i jezičke prakse) - javlja se kao rezultat rada na zajedničkom poduhvatu. Kao društveni konstrukt, delatna zajednica se razlikuje od tradicionalne zajednice jer je istovremeno definišu njeni članovi, kao i delatnost kojom se

---

¹¹ „Most notable in this respect are studies supporting a two-cultures model of language and gender, where women whose speech styles do not conform to those identified for the unmarked middle-class White woman becomes problematic for the theory. Here, the „African American female“ surfaces as our most marked footnote deviant, whose supposedly more direct speaking style wins her regular and honorable mention. When scholars began to diversify the canon by studying the speech patterns of men and women in a variety of communities, societies and cultures, a new theory of language and gender was born that has as its focus organizations of language and gender in particular *communities of practice* (Eckert & McConnell-Ginet, 1992).

ti članovi bave".¹² (Ekert & McKonel-Ginet, 1992: 464; cit. u Holms & Mejerhof (Meyerhoff), 1999: 174).¹³

Dakle, delatne zajednice prepoznaju rodno-jezičku varijaciju koja u različitim društvenim kontekstima korelira na inter- i intra-grupnom planu (u grubim crtama, između žena i muškaraca, ali i između različitih pod-grupa žena ili različitih pod-grupa muškaraca, ili različitih rodno mešovitim pod-grupa) sa drugim parametrima socijalnog identiteta: klasom, etnicitetom, starosnom dobi, seksualnim opredeljenjem, itd. (v. Kameron, 2003: 289). Svako od nas svakodnevno konstruiše sopstveni idenitet - svoje mesto u svetu - kroz pregovaranje značenja i delatnosti u RAZLIČITIM delatnim zajednicama u kojima učestvuje. Rod, kao socijalna kategorija, u tom procesu ispoljava se pre svega u različitim odabirima delatnih zajednica u kojima muškarci i žene odlučuju da učestvuju, kao i u njihovom ponašanju u rodno mešovitim zajednicama. Na primer, Ekert & MakKonel-Ginet (1999: 188) navode da će se žene pre pojaviti kao članice delatne zajednice nastavnog osoblja u osnovnoj

---

¹² „An aggregate of people who come together around mutual engagement in an endeavor. Ways of doing things, ways of talking, beliefs, values, power relations - in short, practices - emerge in the course of this mutual endeavor. As a social construct, a community of practice is different from the traditional community, primarily because it is defined simultaneously by its membership and by the practice in which that membership engages.”

¹³ Termin delatna zajednica podrazumeva jedan novi teorijski koncept, različit od koncepta *govorne zajednice*. Govorna zajednica je u novijim studijama predstavljena kao statična kategorija koja pretpostavlja eksterno definisano članstvo (na osnovu određenih socijalnih, etničkih, rasnih i drugih parametara), koja se ne bavi dinamikom odnosa između pojedinca i grupe, i ne prepoznaje zajedničke socijalne ili instrumentalne ciljeve koji bi uslovlili njeno postojanje i funkcionisanje. Isto tako, važno je delatnu zajednicu razlikovati od *društvene mreže*. Iako se obe usmeravaju na dinamiku odnosa između pojedinaca u grupi, gustinu mreže njihovih interakcija, delatna zajednica definiše se na osnovu kvaliteta interakcija (koje moraju biti redovne i uzajamno određujuće), dok je u društvenoj mreži relevantan bilo kakav kontakt, ma kako sporadičan ili redak čak i među najudaljenijim članovima mreže (v. Holms & Mejerhof, 1999: 179-180).

školi, klubu ljubitelja knjiga, i slično, dok su muškarci češće članovi delatnih zajednica profesora fizike na univerzitetima, vatrogasnih ekipa, itd. Međutim, postoje i rodno mešovite delatne zajednice, kao što su porodica, savet roditelja u školi ili lokalna verska zajednica, ali je u njima delovanje i učešće različitih rodova značajno diverzifikovano.

Da bi se razumela interakcija rodnog aspekta socijalnog identiteta i jezika, potrebno je ponovo se vratiti na opšte postulate funkcionisanja društvenih zajednica. Uz jasno prepoznavanje značaja lokalnog konteksta i diverzifikacije kulturnih modela različitih društvenih govornih zajednica (intra-rodna i intra-grupna varijacija; inter-grupna varijacija), ipak je moguće odrediti jasnu hijerarhijsku organizaciju govornih zajednica. Kao i u svim aspektima ljudske interakcije, i ovde se u većini zajednica može jasno sagledati uticaj moćnih elita koje imaju privilegovan pristup diskursu, te donose odluke o jeziku (koje su u direktnoj vezi sa njihovim kulturnim modelima i ideologijama), koje se potom uspešno implementiraju na nivou šire zajednice kroz pravosudni i administrativni sistem, obrazovne politike, i slično (v. van Dijk, 1993). Kritička analiza diskursa bavi se identifikacijom hegemonija i moći da se očuva određena ideologija koja odlikuje određene elitne, privilegovane pod-grupe u datoj zajednici. Sociolingvistička analiza delatnih zajednica može nam ponuditi jasniju sliku o dinamičnoj prirodi odnosa između elite koja „upravlja“ diskursom i neprivilogovane većine koja zadati diskurs prihvata i reprodukuje i time održava *status quo*, odnosno određenu ideologiju i kulturni model. Kako Vulard i Šiflin (Woolard & Schieffelin, 1994: 72), navode:

„Tema jezičke ideologije je veoma potreban most između lingvističke i socijalne teorije, jer povezuje mikrokulturu komunikativne akcije sa političko-ekonomskim pretpostavkama moći i društvene nejednakosti, suprotstavljajući makrosocijalna ograničenja jezičke upotrebe (...). Isto tako, ona predstavlja moćno sredstvo za produbljivanje ponekad površnog razumevanja jezičke forme i njene kulturne varijabilnosti u političko-ekonomskim istraživanjima diskursa.“¹⁴

U tom smislu, u nastavku ovog poglavlja pozabaviću se istraživanjem prisustva patrijarhalnog kulturnog modela i rodne ideologije u srpskom društvu kroz istraživanje lingvističke ideologije visoko obrazovanih žena iz moje društvene mreže i moje delatne zajednice. Konkretnije, usmeriću se na stavove visokoobrazovanih žena prema upotrebi ženskog gramatičkog roda imenica koje označavaju zanimanja i titule u javnom diskursu srpskog jezika, a koji tradicionalna preskriptivna gramatika i srpski jezički planeri (uglavnom muškarci) odbacuju.

9.3. Jezik, rod i standardizacija u srpskom jeziku

Na prvi pogled, ovo istraživanje protivureči pretpostavkama paradigme delatne zajednice u studijama jezika i roda, koje predviđaju stvaranje veoma kompleksnih novih rodnih praksi „u društvu i eri u kojima se žene samosvesno

---

¹⁴ „The topic of language ideology is a much-needed bridge between linguistic and social theory, because it relates the microculture of communicative action to political economic considerations of power and social inequality, confronting macrosocial constraints on language behavior. (...) It is also a potential means of deepening a sometimes superficial understanding of linguistic form and its cultural variability in political economic studies of discourse.“

kreću u profesionalnoj sferi dovodeći u pitanje tradicionalne uloge¹⁵ (Eckert, 1989: 247). U ovom slučaju, međutim, tradicionalne jezičko-rodne prakse održavaju se i u 21. veku zahvaljujući prisutnosti određene rodne ideologije koja svoje refleksije ima u svim domenima društvenog života: u obrazovanju, profesionalnoj sferi, ličnoj komunikaciji, itd. Kako Bergvall (Bergvall, 1999: 282) navodi, pristup delatne zajednice usmerava se na različite aspekte roda: „na ono što je urođeno, na ono što se postiže i na ono što nam je nametnuto“¹⁶. Drugi aspekt je od posebnog značaja za većinu istraživača u ovoj oblasti, ali je u fokusu ovog istraživanja treći aspekt rodno-jezičkih istraživanja, u skladu sa sledećom tvrdnjom: „Treći aspekt roda, ono što nam se nameće kroz društvena očekivanja (...) zahteva da razmotrimo i razjasnimo silu društveno pripisane prirode roda: pretpostavke i očekivanja u vezi sa (često binarnim) pretpostavljenim rodnim ulogama na osnovu kojih se konstruiše svaka performansa roda, svako prilagođavanje odnosno otpor prihvatanju datih rodnih uloga“¹⁷ (Bergvall, 1999: 282).

Uz prepoznavanje mogućeg problema mog uzorka, kao i donekle ograničavajući izbor učesnica u istraživanju (radi o visokoobrazovanim ženama iz srednje klase iz gradske sredine)¹⁸, smatram da ova vrsta istraživanja upravo zbog toga nudi veoma indikativne rezultate¹⁹.

---

¹⁵ "(...) in a society and era where women have been moving self-consciously into the marketplace and calling traditional roles into question"

¹⁶ „what is inborn, what is achieved and what is thrust upon us.“

¹⁷ „The third aspect of gender, that which is thrust upon us by social expectation (...) demands that we consider and clarify the force of the socially ascribed nature of gender: the assumptions and expectations of (often binary) ascribed social roles against which any performance of gender is constructed, accommodated to, or resisted.“

¹⁸ Vidi Hal (Hall, 2003) za detaljan opis stereotipa i kanoničnih generalizacija u istraživanjima odnosa jezika i roda koji po strani ostavljaju svako „jezički devijantno ponašanje“: „jezički devijantno ponašanje odlika je govornika koji ne slede normativna iščekivanja o tome kako muškarci i žene treba da govore“ („the linguistic deviant - the

Takođe, ističem činjenicu da se savremene studije roda ne ograničavaju samo na muško-žensku dihotomiju. Međutim, rodna dihotomija je još uvek dominantna i uticajna u većini patrijarhalnih društava, kao što su, na primer, srpsko ili špansko društvo (v. Kuzmanović Jovanović 2008 za opis rodnih patrijarhalnih ideologija u post-diktatorskoj Španiji). Ova dihotomija ogleda se u našoj svakodnevici i na određeni način upravlja svim našim aktivnostima²⁰. Jezik se ne može sagledati kao jednostavan odraz postojećih rodnih kategorija, već kao jedno od ključnih sredstava za njihovo stvaranje i održavanje. Ipak, iako je rod tako duboko ukorenjen u naše društvene strukture (kulturne modele i ideologije) da je nemoguće razdvojiti ga od ostalih aspekata društvenog života, kulturni modeli i ideologije čiji je on sastavni deo su najčešće implicitni, neprepoznatljivi za većinu govornika, odnosno članova određene govorne i društvene zajednice. Drugim rečima, oni se (gotovo) nikada ne dovode u pitanje, naprotiv, njih (često veoma gorljivo) podržavaju neki ili većina članova zajednice doživljavajući određene obrasce ponašanja kao ključne nosioce društvenog jedinstva i kulturnog i/ili etničkog kontinuiteta.

U analizi stavova prema upotrebi ženskog gramatičkog roda imenica koje označavaju titule i zanimanja žena u srpskom javnom diskursu, usredsrediću se na koncept patrijarhalnog kulturnog modela i rodne

---

speaker who fails to follow normative expectations of how men and women should speak") (Hal, 2003: 352)

¹⁹ Ističem da u našoj akademskoj sferi ne vlada preveliko interesovanje za ovu vrstu istraživanja, te postoji jedan veoma ograničen broj studija koje su obavile Svenka Savić i njene saradnice u okviru Centra za rodne studije u Novom Sadu.

²⁰ Prema najnovijem istraživanju Republičkog zavoda za statistiku Srbije, pod nazivom „Žene i muškarci u Srbiji“ (2008; izvor: *Politika*, 21. novembar, 1008), „među zakonodavcima, funkcionerima i rukovodiocima - menadžerima žene čine manje od četvrtine“.

ideologije²¹ koji rezultiraju „određenim upotrebama jezika i nejednakim odnosima moći“²², sa ciljem da naglasim „značaj jezika u proizvodnji, održavanju i promeni društvenih odnosa moći“²³ (Ferklo, 2001: 1)

Kulturni modeli nam omogućavaju da stvorimo svoju sliku o svetu, i shodno tome, oni su i u svakoj ideologiji koju primenjujemo kako bismo razumeli stvari koje nas okružuju. Kroz istraživanje jezičke upotrebe, jezičke varijacije i stavova govornika prema jeziku/diskursu (koji predstavlja odraz ali i generator kulturnih modela) kritička sociolingvistika pokušava da odredi na koji način društveni odnosi utiču na jezičku praksu koja doprinosi društvenoj nejednakosti i disbalansu u raspodeli društvene moći.

U kontekstu ovog istraživanja, da upotrebim Ferkloovu terminologiju, naučne i strateške aktivnosti koje su u srži srpske jezičke politike i planiranja u opšte, to jest jezičke standardizacije konkretno, razumeju se kao specifična jezička ideologija (epistemološko polazište) koja se na nivou šire društvene zajednice doživljava kao zdravorazumska univerzalna istina. Ovo epistemološko polazište (da jezik mora da se analizira kao nezavistan sistem bez obraćanja pažnje na društvene aspekte njegove upotrebe, kao i da su struktura jezika i jezička ekonomija ključni elementi u odlučivanju o tome

---

²¹ Pod rodnom ideologijom podrazumevam „sistematičan skup kulturnih verovanja kroz koje društvo konstruiše i nameće svoje rodne odnose i prakse. Rodna ideologija sadrži legende, priče i mitove o tome šta znači biti muškarac ili žena i sugeriše kako i jedni i drugi treba da se ponašaju u društvu.“ Husein (Hussein, 2005: 59) (“By gender ideology I mean a “systematic set of cultural beliefs through which a society constructs and wields its gender relations and practices. Gender ideology contains legends, narratives and myths about what it means to be a man or a woman and suggests how each should behave in a society.”)

²² “language use and unequal relations of power”

²³ “the significance of language in the production, maintenance and change of social relations of power”

kako jezik treba koristiti) predstavlja konstrukt patrijarhalnog kulturnog modela koji se zalaže za rodnu neravnopravnost u srpskom društvu:

"Iz ovoga se može izvući krunski zaključak - da je oblik gramatičkog muškog roda imenice zapravo samo (semantički) neutralno obeležje imena kakvog osnovnog leksičkog značenja zanimanja, profesije, titule, i sl. , što znači da *leksičko-morfološkim sredstvom* ("muškom" imenicom) ipak nije obavezno ekspliciran (markiran) i prirodni rod nosioca zanimanja [...]"(Fekete, 2002: 84)

9.3.1. Istraživanje

U ovoj studiji obavljeno je etnografsko i kvalitativno sociolingvističko istraživanje: grupi članica moje društvene mreže (grupa prijateljica različitih obrazovnih profila) i predstavnicama moje delatne mreže (koleginice sa posla), dakle ženama (njih ukupno 16) koje veoma dugo poznajem i sa kojima blisko saradujem²⁴, postavila sam u formi ankete pitanja koja se odnose na morfološki (gramatički) rod imenica koje označavaju zanimanja žena i muškaraca u srpskom jeziku, kao i pitanja koja se direktno usmeravaju na njihove stavove prema odnosu gramatičkog i socijalnog roda i moguću korelaciju između te dve kategorije i pozicije i ravnopravnosti žena u našem društvu.

Sve žene koje su učestvovale u istraživanju imaju najmanje univerzitetsku diplomu osnovnih studija (6), a više od polovine (10) njih su

---

²⁴ otuda etnografski aspekt: smatram da kompetentno mogu da govorim o ponašanju žena koje sam uključila u istraživanje u jednom produženom vremenskom periodu, jer se osećam kao „insajder“, odnosno kao ravnopravna članica grupa kojima one pripadaju.

magistrirale i doktorirale. Devet žena pripada mojoj delatnoj zajednici, odnosno rade na istom fakultetu kao profesorke, asistentkinje ili lektorke. Ostalih 7 žena su moje dugogodišnje prijateljice sa diplomama iz različitih oblasti: psihologija, mašinstvo, filozofija, hemijsko inženjerstvo, španska i italijanska filologija. Dve žene iz moje delatne mreže i jedna iz moje društvene mreže imaju i određeni nivo formalnog i/ili neformalnog obrazovanja iz oblasti rodni studija, ostale nisu nikada bile u kontaktu sa temama i oblastima istraživanja rodni studija.

Odlučila sam da u istraživanje uključim obe pod-grupe žena sa ciljem da utvrdim da li profesionalni domeni i nivoi metalingvističkog znanja o srpskom jeziku imaju uticaja na njihove eksplicitne stavove u vezi sa rodnim praksama u gramatičkom i društvenom smislu. Moje ključno istraživačko pitanje moglo bi se definisati na sledeći način: da li postoji korelacija između eksplicitnih stavova o jezičkoj upotrebi i jezičke i rodne ideologije (koja je deo patrijarhalnog kulturnog modela) koja rezultira u potpunom razdvajanju pitanja rodne ravnopravnosti od pitanja jezičke upotrebe i jezičkog standarda među ženama u srpskom društvu. Takođe je važno istaći da ovo pitanje postavljam uz pretpostavku da je moja ciljna grupa dovoljno reprezentativna na nivou šire zajednice jer se radi o ženama sa visokim nivoom samosvesti koje prepoznaju potrebu za ličnom afirmacijom u profesionalnoj, javnoj sferi, te ukoliko one nemaju razvijenu svest o socijalnoj kategoriji roda i njenom odrazu u jezičkim praksama, pretpostavljam da je moć patrijarhalnog kulturnog modela u upravljanju društvenim ponašanjem u široj ženskoj populaciji u Srbiji još značajnija.

9.3.2. Anketa

Anketa se sastoji iz četiri dela: u delu A, učesnice su zamoljene da na listi od 33 naziva zanimanja i titula u ženskom i muškom gramatičkom rodu odaberu one imenice u ženskom rodu koje smatraju prihvatljivim kada se odnose na žene u javnom diskursu. U delu B, zamolila sam ih da prokomentarišu svoje izbore u prethodnom delu. U trećem delu ankete (C), učesnice su odgovarale na pitanje da li je potrebno uključiti oba morfološka oblika za rod u obraćanju ili u govoru o rodno mešovitim grupama, na primer, *student/studentkinja; studenti/studentkinje*, i imale su priliku da svoje stavove i odluke prokomentarišu. U četvrtom delu ankete (D) učesnice su pozvane da daju svoje mišljenje o različitim aspektima upotrebe morfološki specificiranih formi za ženski i muški rod u srpskom diskursu, dok sam ih u poslednjem delu ankete (E) zamolila da iznesu svoje mišljenje o odnosu između jezičke standardizacije rodno specificiranih termina i društvene afirmacije žena u profesionalnoj sferi u srpskom društvu.

9.3.3. Rezultati

Analiza rezultata ankete ukazuje da se mogu identifikovati tri različite grupe odgovora, odnosno tri grupe učesnica. Prvu grupu čini 6 (od ukupno 7) žena iz moje društvene mreže (nazovimo ih "nelingvistkinjama"), koje su u odabiru morfoloških formi u prvom delu ankete pravile nekonsistentne izbore koji su često bili u direktnoj vezi sa navedenim profesijama (na primer, sve sem jedne učesnice obeležile su oblik *učiteljica*, uz moju pretpostavku da je razlog za to činjenica da se radi o zanimanju u kome su žene prisutne već veoma dugo vremena, dok su sve učesnice iz ove grupe odabrale oblik muškog morfološkog roda *policajac* za žene u policiji, opet, uz moju pretpostavku da

je razlog tome da postoji veoma mali broj žena u Srbiji koje se ovim zanimanjem bave).

Kada sam ih zamolila da objasne svoje odluke i izbore, ove učesnice su odgovorile da su odabrale forme koje im se čine "pravilnima" ili "elegantnima", ili da su se odlučivale za oblike koji se češće pojavljuju u svakodnevnoj upotrebi. Odgovarajući na pitanja u delu C ankete, svih šest učesnica su objasnile da nema potrebe da koristimo oba morfološka roda za rodno mešovite grupe uz objašnjenje da su ih tako naučili u okviru predmeta srpski jezik tokom osnovne i srednje škole, ili zato što takvo jezičko ponašanje proskribuju standardni varijeteti drugih jezika koje govore. I konačno, kada su odgovarale na pitanja u delovima D i E, učesnice ankete iz ove grupe jednoglasno su zaključile da rodno specificirana jezička praksa narušava pravilo jezičke ekonomije i bezrazložno usložnjava diskurs, te da ne postoji jasna veza između date jezičke prakse i mogućnosti za promenu u odnosu društvene moći između muškaraca i žena.

Poslednja članica moje društvene mreže, koja se bavi političkom filozofijom i rodnim studijama (na čemu je i doktorirala), pripada drugoj izdiferenciranoj pod-grupi u ovom istraživanju, zajedno sa dve žene koje rade doktorske disertacije koje uključuju aspekte roda u književnoj teoriji i kritičkoj analizi diskursa. Ovoj pod-grupi pripada i jedna mlada koleginica koja nema formalno obrazovanje u oblasti rodnih studija, ali koja ima razvijen kritički stav prema značaju ovog psihološkog, socijalnog i lingvističkog fenomena u formiranju profesionalnog identiteta žene. Dakle, kao što se moglo i pretpostaviti, ove četiri žene su konsistentno odabirale ženske morfološke oblike za nazive profesija i titula u prvom delu ankete, uz objašnjenje da s obzirom na činjenicu da i žene mogu da se bave svim

profesijama kojima se bave muškarci, i da mogu nositi i iste profesionalne titule, sasvim je logično da treba upotrebljavati oba gramatička roda koja koreliraju sa prirodnim rodnom osobe o kojoj se radi. Iskazano njihovim rečima, upotreba ženskog gramatičkog roda u ovom slučaju je od velikog značaja, jer aspekt profesije čini jedan od ključnih delova opšteg identiteta osobe, te upotreba muških oblika imenica koje označavaju nazive zanimanja i titula za žene jednostavno ukazuje na postojanje određenog društvenog konstrukta muškog identiteta. Isto tako, prema rečima jedne od žena koje pripadaju ovoj pod-grupi, veoma je važno da žene imaju sopstvene uzore, te upotreba ženskog roda za zanimanja i titule koja nose značajan društveni prestiž i ekonomski kapacitet predstavlja jedan od načina da se obezbedi pristup datih ženskih uzora u javnoj sferi društvenog života. U skladu sa svim do sada navedenim, ove žene su bile jednoglasne u tvrdnji da rodno markirane morfološke forme treba koristiti za određivanje rodno mešoviti grupa i da ova vrsta jezičke prakse nema nikakve veze sa jezičkom ekonomijom (odnosno pretpostavljenim odsustvom ekonomije), preciznošću iskaza i objektivnim zahtevima datog jezičkog sistema. Jedna učesnica napisala je sledeće:

"Imenica 'učenik' i imenica 'učenica' ne znače isto. Jedini deo značenja koji je u oba slučaja isti jeste da i on i ona UČE. Sve ostalo je različito (čak i kontekst učenja)".

Odgovarajući na pitanje u poslednjem delu ankete, da li postoji korelacija između jezičke standardizacije i afirmacije rodne ravnopravnosti, ista učesnica napisala je sledeće:

"Apsolutno. Muški rod je najvećim delom konstrukt, isto kao što je i ženski rod. Veze između označitelja i označenog (muški *pol* je aktivan/racionalan..., ženski je pasivan/iracionalan... itd) proizvoljne su, zavise od ideologije vremena, od društvenih vrednosti, tj. u krajnjoj instanci od nečijeg interesa. Nesumnjivo živimo u patrijarhalnoj sredini u kojoj je proizvoljna veza uspostavljena tako da su muškarci favorizovani. Deo patrijarhalnog poretka je i patrijarhalni jezički sistem, a u ovom slučaju favorizovani su nazivi profesija u muškom rodu. Upotrebom naziva profesija u ženskom rodu afirmiše se profesionalni identitet žene. "Ministar" i "ministarka" nemaju isto značenje. U svakom slučaju, upotrebom rodno-specifičnih termina funkcija koju obavlja osoba koja je na čelu jednog ministarstva na ovaj način neće biti patrijarhalno kodirana, neće uvek biti **MINISTAR.**"

Na osnovu ovih odgovora moguće je zaključiti da ove žene gramatički rod ne doživljavaju kao isključivo strukturalnu, već i kao socijalnu kategoriju koja je značajna za izgradnju njihovih profesionalnih identiteta. Moje je mišljenje da je jedan od ključnih razloga za prepoznavanje socijalne vrednosti gramatičkog roda njihovo obrazovanje u oblasti rodnih studija, na osnovu koga one dolaze do zaključka da sve karakteristike jezika (spontanog diskursa, književnog teksta, itd.) mogu da se upotrebe u cilju manipulacije članova jedne društvene zajednice radi intrageneracijskog i transgeneracijskog prenosa određenog kulturnog modela baziranog na rodnim razlikama i rodnoj nejednakosti. Drugim rečima, one su stekle svest o tome da je disbalans društvene moći koji vlada među članovima određenog društva

veoma vidljiv u diskursu koji koriste. Shodno tome, njihova diskurzivna prezentacija odnosa gramatičkih struktura i društvene prakse jezičke upotrebe potvrđuje stav da je za razvoj rodnog identiteta i kritičke svesti prema socijalnoj vrednosti kategorije roda u mnogim društvima (posebno u patrijarhalnim društvima) proces koji zahteva uključenje koncepta rodnih studija u obrazovni sistem na najširem nivou, čime se možda može proizvesti i društvena i jezička promena u stavu prema rodu i rodnoj ravnopravnosti.

Odgovori koje su ponudile predstavnice moje delatne zajednice, odnosno profesorke Filološkog fakulteta u Beogradu, po mom mišljenju, nude najznačajniji uvid u fenomen jezičke ideologije i muške diskurzivne dominacije. Naime, sve žene iz ove treće pod-grupe su lingvistkinje koje su obrazovane prema jednom klasičnom, preskriptivnom modelu, prema kome jezička struktura i jezička forma ni na koji način direktno (ili čak indirektno) ne koreliraju sa društvenim strukturama, pa tako ni sa kategorijom roda. U svojim odgovorima u prvom delu ankete, sve ispitanice složile su se da su sledile svoje instinkte izvornih govornika²⁵, ili da su upotrebljavale kriterijum frekventnosti upotrebe date morfološke forme u javnom diskursu. Dalje, komentarišući svoje izbore u prvom delu ankete, u odeljku B u anketi, dve žene su izjavile da ženski morfološki oblici imenica koje označavaju zanimanja i titule često zvuče degradirajuće i omalovažavaju značaj zanimanja o kome se radi (na primer, *spisateljica* ili *psihološkinja*). Prema njihovom tumačenju, upotreba ženskog gramatičkog roda u ovim slučajevima privlači više pažnje na

---

²⁵ U skladu sa tradicionalnom metodologijom istraživanja u srpskoj lingvistici u 20. veku, one su pokušale da izbegnu sve što su tretirale kao svoje metalingvističko znanje, to jest, nisu se oslanjale na svoje teorijsko poznavanje jezika, već na svoju intuiciju izvornih govornika i na ona preskriptivna znanja koja poseduju svi govornici srpskog jezika koji su završili makar osnovnu školu.

činjenicu da se određenim zanimanjem bavi žena nego na značaj i ulogu tog zanimanja. Druge dve članice ove pod-grupe smatraju da je prihvatljiva upotreba rodno specificiranih oblika imenica u direktnom obraćanju rodno mešovitim grupama, dok svih šest ispitanica smatra da su rodno mešovite sintagme u pisanom diskursu nepotrebne i da se svode na „nagomilavanje morfoloških formi“ koje narušava osnovni kriterijum jezičke ekonomije i koje ni na koji način ne doprinosi (barem ne značajno) afirmaciji žena na višim društvenim i profesionalnim pozicijama.

Odgovori na pitanje u poslednjem odeljku ankete nude veoma zanimljive podatke. Jedna od članica ove pod-grupe smatra da su pokušaji slični ovome ne samo neuspešni i beskorisni, već i direktno opasni za afirmaciju žena u „patriarhalnim i rasističkim društvima kakvo je ovo u kome mi živimo“. Ona takođe smatra da je mnogo značajnije kako se posao obavlja nego ko ga obavlja. Druga ispitanica, odgovarajući na isto pitanje, navodi da je mnogo važnije pomoći ženama da zarađuju isto kao muškarci kada se nađu na visokim položajima (u državnim institucijama, u akademskoj sredini, itd.) nego baviti se pitanjima morfoloških oblika imenica koje označavaju njihova zanimanja i titule. Treća ispitanica smatra da „ukoliko je standardizacija rodno-specifičnih termina ostvarljiva samo teorijski, onda je i afirmacija žena iz ove perspektive ostvarljiva samo teorijski“, dok četvrta smatra da ukoliko se u vidu ima kompleksnost srpske lingvističke strukture postaje jasno da je u nekim slučajevima veoma teško formirati ženski oblik određene imenice, te da postoji i svojevrsna „lingvistička diskriminacija“ u odnosu na određene ženske oblike imenica koje označavaju imena zanimanja i titula. Druge dve ispitanice smatraju da se zapravo radi o sticanju navika u govornoj praksi i da što se žene budu više pojavljivale u javnoj sferi (koja je tradicionalno u

sprskom društvu pripadala muškarcima), to će se i društvo više i lakše navikavati na rodno izdiferencirane morfološke oblike za njihova zanimanja i profesionalne titule. Evo odgovora na pitanje u odeljku E jedne od njih:

"Nisam sigurna da naziv zanimanja u ženskom rodu može išta da doprinese boljem položaju žene, ali verujem da će se, što više žene budu osvajale muške domene moći, sve lakše prihvatati i ti oblici, odnosno da će nam postajati sve manje neobični. Drugim rečima, ništa ne vredi postojanje reči „pilotkinja“, ako takve nema u JAT-u! Ni kad se prva bude pojavila, neće se stvari mnogo izmeniti, ali će možda 293. pilotkinja sebe već sasvim spontano nazvati pilotkinjom. I njeno okruženje isto tako."

9.3.4. Komentari

Po mom mišljenju, podaci koje nudi analiza treće pod-grupe učesnica u ovom istraživanju nudi najčvršće dokaze za hipotezu navedenu na početku ovog odeljka. Sve lingvistkinje iz ove pod-grupe su izuzetno stručne u poslu kojim se bave, poseduju visok nivo teorijskih znanja o strukturi jezika i principima lingvističkih istraživanja. Međutim, formalno obrazovanje koje su stekle u okviru jednog tradicionalnog sistema kojim dominiraju lingvisti (muškarci) i profesionalno okruženje u kome se kreću, u kome je muška dominacija još uvek neprikosnoven (najveći broj pozicija dekana, rektora, glavnih i odgovornih urednika najznačajnijih akademskih časopisa, itd. i dalje drže muškarci), učinili su da su i one (nesvesno) usvojile jezičku ideologiju prema kojoj se formira i opisuje standardni srpski jezik. Ova ideologija bazira se na postulatu da su jezička struktura i jezička ekonomija jedini relevantni kriterijumi u formiranju morfoloških oblika i obogaćivanje srpske terminologije imena zanimanja i profesionalnih titula, te da su muški oblici

imenica *zaista* rodno neutralni nosioci određene semantičke informacije. Da li to dalje znači da ove žene veruju da su muškarci i žene u potpunosti ravnopravni u profesionalnoj sferi u našoj zemlji? Takođe, otkuda stav, koji ekspliciraju neke od učesnica u anketi, da od „ovakvog feminističkog“ insistiranja na jezičkoj ravnopravnosti ima više štete nego koristi u našim (ženskim) javnim i profesionalnim životima? Ili, kao što neki odgovori impliciraju, da li je zaista tačno da bismo morale da prihvatimo činjenicu da živimo u muškom svetu i da bi nam bolje bilo da se prilagodimo i damo sve od sebe da uspemo pod uslovima koje nam taj svet nameće?

Mislim da je iz svega gore navedenog jasno da je odgovor na prvo pitanje iz prethodnog paragrafa negativan. Sve učesnice u istraživanju na jednom ili drugom mestu u anketi navode da žene u srpskom društvu nisu ravnopravne sa muškarcima u profesionalnom svetu (pre svega u brojčanom odnosu muškaraca i žena na visokim društvenim, profesionalnim i akademskim položajima). Dakle, čini se da među njima postoji određena kritička svest o rodnoj neravnopravnosti i društvenoj nepravdi koju ona prouzrokuje. Međutim, u isto vreme smatram da je mnogo značajnije odsustvo eksplicitne ili implicitne veze između te svesti i metalingvističkog znanja koje bi uključivalo i sociolingvističku kompetenciju o društvenom značaju asimetrične upotrebe muških i ženskih oblika imenica za nazive zanimanja i titula u srpskom javnom diskursu. Prisustvo ove specifične socio-psihološke strukture koja je zajednička nekim članicama moje delatne zajednice može se jednostavno objasniti uticajem tradicionalnog kulturnog modela prisutnog u našoj kolektivnoj i individualnoj svesti. Ove žene dele skup verovanja i stavova, to jest kulturni model, koji se bazira na patriarhalnoj strukturi našeg društva u kome se čak i lingvistička istraživanja proces jezičke

standardizacije zasniva na ideološkim stavovima muške akademske elite. Jezički planeri, predstavnici te elite, razvili su rodnu ideologiju koja je svoje epistemološko utemeljenje našla u shvatanju jezika kao apstraktnog sistema, nezavisnog od bilo koje vrste društvene varijacije, u kome reči nose samo ona značenja koja se nalaze u standardnim rečnicima, a jezičke strukture se uvek koriste u skladu sa pravilima iz preskriptivnih gramatičkih priručnika. U standardnom jezičkom varijetetu koji je rezultat ovakve jezičke politike i planiranja, nema mesta za bilo kakvu kognitivno-socijalnu varijaciju u morfološkom (strukturnom) rodu imenica. Ta varijacija se ne smatra značenjskom varijacijom. Napori jezičkih planera se u tom smislu strateški i direktno usmeravaju na kreiranje i rekreiranje akademskog okruženja u kome se odnos između jezičke prakse, društvenih identiteta i pogleda na svet zamagljuje, te ga je nemoguće ili veoma teško identifikovati i razumeti. Iz tog razloga, čak i žene sa najvišim akademskim titulama i obimnim lingvističkim znanjem često nisu u stanju da prepoznaju taj odnos, i nastavljaju da koriste jezik na konvencionalan način koji naglašava i podvlači nejednakost kako jezičkih tako i socijalnih odnosa i koji nosi jasnu ideološku asocijaciju (muški rod - nemarkiran, neutralan, generički / ženski rod - markiran, ograničen; muškarac = subjekat, aktivan / žena = objekat, pasivna).

Ukoliko želimo da promenimo ovako opisanu jezičku i društvenu praksu, potrebno je podići nivo metajezičke kritičke svesti, koja bi rezultirala odbacivanjem stava da je muški rod imenica nemarkiran, normativan i da uključuje sva ljudska bića. Time bi se otvorio prostor za formiranje jednog novog ženskog rodnog identiteta na individualnom i na kolektivnom planu. Drugim rečima, ova vrsta promene mogla bi nas uvesti u jednu novu etapu

socijalnog razvoja u kojoj govornici²⁶ ne bi bili svesni samo čisto gramatičkih, već i impliciranih, intuitivnih značenja i tumačenja ženskog morfološkog roda. Ta nova jezička praksa omogućila bi govornicima srpskog jezika da jasno prepoznaju odnos između restriktivne upotrebe gramatičkog roda i (re)produkcije seksističke društvene prakse koja potvrđuje i jača tradicionalni kulturni model na osnovu koga su žene isključene ili manje vidljive (pa time i manje prisutne) u srpskom društvenom i javnom životu. Ukoliko uoredimo prethodne rečenice sa Vorfovim rečima koje se tiču roda: „Skriveni koncept kao što je skriveni rod je podjednako moguće definisati i odrediti kao i verbalni koncept „ženski“, ali on pripada jednoj potpuno drugoj vrsti; on ne korespondira sa rečima već sa društvenom dinamikom, svest o njemu ima intuitivan kvalitet; kažemo da rod *osećamo* a ne *razumemo*“²⁷ (Vorf u Kerol (Carrol (ed.) 1959: 69-70), postaje jasno da je percepcija gramatičkog roda u domenu kulturnog modela. Novi kulturni model, koji bi se zasnivao na rodnoj ravnopravnosti u srpskom društvu, morao bi da uključi svest o potrebi da se odbace veštačka metalingvistička tumačenja upotrebe „čistog“ jezika u srpskoj jezičkoj politici i standardizaciji. Na taj način, jezička varijacija u srpskom bi mogla da krene svojim „prirodnim tokom“, koji bi u obzir uzeo i (često) intuitivna tumačenja govornika o odnosu između

---

²⁶ Primetićete da i ja ovde upadam u zamku nekonsistentne upotrebe rodno markiranih imenica. To je zbog toga što srpski jezički standard još nije ni pokušao da razreši probleme ženskog morfološkog roda na jedan sistematičan način, te je nejasno da li bi ženski rod imenice *govornik* bio *govornica*! Cilj ovog rada je da uoči i opiše problem, ja sama ne mogu izneti breme kompletne jezičke standardizacije u ovoj oblasti, te ovde nisam ni pokušala da ponudim odgovarajuću imenicu ženskog roda.

²⁷ "A covert concept like a covert gender is as definable and in its way as definite as a verbal concept like 'female' or feminine, but it is of a very different kind; it is not the analogue of a word but of a rapport-system, and awareness of it has an intuitive quality; we say that this is *senesed* rather than *comprehended*".

jezičke upotrebe i društvene strukture, bez prevelikog osvrtnja na preskriptivne, ideološke predrasude sadašnjih jezičkih planera.

Lista referenci:

- BERGVALL, Victoria L. 1999. Toward a comprehensive theory of language and gender. *Language in society*, 28 (2): 273-293.
- BING, Janet M. & Victoria L. BERGVALL. 1996. The question of questions: Beyond binary thinking. In: V. L. Bergval et al. (eds.) *Rethinking language and gender research: Theory and practice*. London: Longman, pp. 1-30.
- BUTLER, Judith. 2000. *Nevolje s rodom: feminizam i subverzija identiteta* [title of the original: *Gender trouble*; translation by Mirjana PAIĆ-JURINIČ]. Zagreb: Ženska infoteka.
- CAMERON, Deborah. 1997. Theoretical debates in feminist linguistics: Questions of sex and gender. In: R. Wodak (ed.), *Discourse and gender*. Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 21-36.
- CAMERON, Deborah. 2003. Gender issues in language change. *Annual review of applied linguistics*, 23: 187-201.
- DEBORAH Tannen. 1998. For Argument's Sake; Why Do We Feel Compelled to Fight About Everything? *The Washington Post*, March 15, 1998
- ECKERT, P. & S. McCONNELL-GINET. 1992. Think practically and look locally: Language and gender as community-based practices. *Annual Review of Anthropology*, 21, 461-90.
- ECKERT, P. & S. McCONNELL-GINET. 1992. Think practically and look locally:

- Language and gender as community-based practices. *Annual Review of Anthropology*, 21, 461-90.
- ECKERT, Penelope & Sally McCONNELL-GINET. *Language and Gender*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003
- FAIRCLOUGH, Norman. 1989; 2001. *Language and power* (second edition). Essex: Pearson Education Limited.
- FEKETE, Egon. 2002. *Jezičke doumice*. Beograd: Apostrof, pp. 81-90.
- FREEDEN, Michael. 2003. *Ideology. A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- HALL, Kira. 1995. Lip service on the fantasy lines. In: Hall, Kira & Mary Bucholz (eds.) *Gender Articulated: Language and the socially constucted self*. New York: Routhledge, pp. 183-216.
- HALL, Kira. 2003. Exceptional speakers: Contested and problematized gender identities. In: Miriam Meyerhoff and Janet Holmes (eds.). *Handbook of Language and Gender*. Oxford: Basil Blackwell, pp. 352.-380.
- HALL, Kira. 2003. Expectional speakers: Contested and problematized gender identities. In: Miriam Meyerhoff & Janet Holmes (eds.) *Handbook of language and gender*. Oxford: Basil Blackwell, pp. 352-380.
- HOLMES, Janet & Miriam MEYERHOFF. 1999. The community of practice: Theories and methodologies in language and gender research. *Language in society* 28: 173-183.
- HOLMES, Janet. 1993. Women's talk: The question of sociolinguistic universals. *Australian journal of communication*, 20 (3): 125-149.

- JACOBS, Andrea Michele. 2004. *Language reform as language ideology: An examination of Israeli feminist language practice*. Ph.D. dissertation, University of Texas at Austin, USA.
- JESPERSEN, Otto. 1922. *The woman*. In: *Language: Its Nature, Development and Origin*. London: Allen and Unwin. Reprinted in Deborah Cameron (ed.) 1990. *The feminist critique of language: A reader*. New York: Routledge, pp. 201-220.
- KUZMANOVIĆ JOVANOVIĆ, Ana. 2008. *Diskurzivne prakse kao odraz jezika i roda u društvu (Španija u post-frankističkom periodu)*. Doktorska disertacija u rukopisu. Beograd: Filološki fakultet.
- KERESKY HALPERN, Barbara. 1987. The complementarity of women's ritual roles in a patriarchal society. ," *Balkanologische Veröffentlichungen*, Weisbaden, Band 12 (Berlin): 123-132.
- LAKOFF, Robin. 2004. *Language and woman's place revisited*. In: M. BUCHOLZ (ed.) *Language and woman's place. Text and commentaries*. Revised and expanded edition. Oxford: Oxford University Press, pp. 35-118.
- PAPIĆ, Žarana i Lydia SKLEVICKY (ur.) (2003): *Antropologija žene*, Beograd, XX vek.
- REPUBLIČKI ZAVOD ZA STATISTIKU SRBIJE. 2008. *Žene i muškarci u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo rada socijalne politike/Uprava za rodnu ravnopravnost.
- SAVIĆ, Svenka. 1995. *Jezik i pol*.
http://www.zenskestudie.edu.yu/pages/zenskestudije/zs_s2/svenka.html (web page accessed on April 17, 2007).
- SAVIĆ, Svenka. 1998. *Žena sakrivena jezikom medija: kodeks nesesksističke upotrebe jezika*. <http://www.e->

- jednakost.org.yu/download/Kodeks_Svenka.pdf. (web page accessed on April 17, 2007).
- TANNEN, Deborah. 1990. Sex, lies and conversation: Why Is It So Hard for Men and Women to Talk to Each Other? *The Washington Post*, June 24, 1990.
- TANNEN, Deborah. 1993. *Gender and Conversational Interaction*. Oxford University Press.
- TANNEN, Deborah. 1995. *Gender and Discourse*. NY & Oxford: Oxford University Press.
- TANNEN, Deborah. 2001. *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. New paperback edition: New York: Quill (prvo izdanje iz: 1990)
- TANNEN, Deborah. 2005. *Conversational Style: Analyzing Talk Among Friends*. Revised Edition. NY & Oxford: Oxford University Press.
- van DIJK, Teun A. 1993. Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society*, 4(2): 249-283.
- WHORF, Benjamin Lee. 1956. In: John CARROLL, (ed). *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge: MIT Press.
- WOOLARD, Katherine & Bambi SCHIEFFLIN. 1994. Language ideology. *Annual Review of Anthropology*, 23: 55-82.

WOOLARD, Katherine & Bambi SCHIEFFLIN. 1994. Language ideology. *Annual Review of Anthropology*, 23: 55-82.